

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

XORAZMNING QADIMIY SHAHAR VA KANALLARI: BERUNIY VA O'RTA ASR YOZMA MANBALARI ASOSIDA TARIXIY-GEOGRAFIK TAHLIL

Xamidov Odiljon Abduvohidovich

Normetov Bunyodbek Jasur o'g'li

Termiz davlat universiteti, dotsent (PhD).

Termiz davlat universiteti, talaba.

e-mail: odiljon-21@mail.ru **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9351-0437>

e-mail: bunyod0063@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0009-0008-5956-4755>

Annotatsiya.

Maqolada N. Norqulovning "Beruniy va Xorazm" risolasida jamlangan Abu Rayhon Beruniy hamda o'rta asr mualliflari ma'lumotlari asosida Xorazm vohasining ayrim qadimiy shaharlari va sug'orish tarmoqlari tarixiy-geografik jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Kos (Kot), Fil, Gurganj (Jurjoniya), Xiva, Zamaxshar, Gurlan, Mizdahqon, Darg'on, Kurdar, Git, Varag'deh va Madiminiya kabi shahar va manzilgohlarga, shuningdek, Jardur, Qarik, Hazorasp, Qordaron, Xiva, Madra, Vadak, Bux va Kardor kanallariga qaratildi. Yozma manbalarda shaharlarning daryo va kanal tarmoqlariga bog'liq joylashuvi, savdo-hunarmandchilik hayoti, mudofaa tizimi va Amudaryo oqimining o'zgarishi natijasida ayrim markazlarning vayron bo'lishi yoki ko'chishi haqidagi ma'lumotlar qiyosiy ko'rib chiqildi. Tahlil Xorazm shaharsozlik tizimida suv tarmoqlari nafaqat xo'jalik, balki shaharlarning vujudga kelishi, rivojlanishi va tarixiy taqdirini belgilovchi asosiy geografik omillardan biri bo'lganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Xorazm, Abu Rayhon Beruniy, tarixiy geografiya, Kot, Gurganj, Xiva, Mizdahqon, Amudaryo, Jardur, Hazorasp kanali, Xiva kanali, sug'orish, shaharsozlik.

ДРЕВНИЕ ГОРОДА И КАНАЛЫ ХОРЕЗМА: ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ ТРУДОВ БЕРУНИ И СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Хамидов Одилжон Абдувохидович

Норметов Бунёдбек Жасур угли

Термезский государственный университет, доцент (PhD).

Термезский государственный университет, студент.

Аннотация.

В статье проводится историко-географический анализ некоторых древних городов и ирригационных сетей Хорезмского оазиса на основе сведений Абу Райхана Беруни и средневековых авторов, собранных в работе Н. Норкулова «Беруни и Хорезм». Основное внимание уделяется таким городам и поселениям, как Кос (Кят), Филь, Гургандж (Джурджания), Хива, Замахшар, Гурлен, Миздахкан, Дарган, Курдар, Гит, Варагдех и Мадиминия, а также каналам Джардур, Карик, Хазарасп, Кордарон, Хива, Мадра, Вадак, Бух и Кардор. На основе письменных источников в сравнительном аспекте рассматриваются сведения о расположении городов относительно речных и оросительных сетей, их торгово-ремесленной жизни, оборонительной системе, а также о разрушении или перемещении отдельных городских центров вследствие изменения русла Амударьи. Проведённый анализ показывает, что в системе градостроительства Хорезма водные сети являлись одним из ключевых географических факторов, определявших не только хозяйственную деятельность, но и возникновение, развитие и историческую судьбу городов.

Ключевые слова: Хорезм, Абу Райхан Беруни, историческая география, Кят, Гургандж, Хива, Миздахкан, Амударья, Джардур, канал Хазарасп, канал Хива, ирригация, градостроительство.

ANCIENT CITIES AND CANALS OF KHOREZM: A HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ANALYSIS BASED ON AL-BIRUNI'S WORKS AND MEDIEVAL WRITTEN SOURCES

Xamidov Odiljon Abduvohidovich

Normetov Bunyodbek Jasur o'g'li

Termez State University, Associate Professor (PhD).

Termez State University, Student.

Abstract.

The article presents a historical and geographical analysis of several ancient cities and irrigation networks of the Khorezm Oasis based on information provided by Abu Rayhan Beruni and medieval authors, as compiled in N. Norqulov's work *Beruniy va Xorazm* (Beruni and Khorezm). Particular attention is paid to cities and settlements such as Kos

(Kath), Fil, Gurganj (Jurjaniya), Khiva, Zamakhshar, Gurlan, Mizdakhkan, Dargan, Kurdar, Git, Varagdeh, and Madiminiya, as well as the Jardur, Qarik, Hazorasp, Qordaron, Khiva, Madra, Vadak, Bukh, and Kardor canals. Drawing on written sources, the study comparatively examines the location of cities in relation to river systems and irrigation networks, their commercial and artisanal activities, defensive systems, and the destruction or relocation of certain urban centers resulting from changes in the course of the Amu Darya River. The analysis demonstrates that water networks in the urban development system of Khorezm were among the principal geographical factors determining not only economic activities but also the emergence, development, and historical fate of cities.

Keywords: Khorezm, Abu Rayhan Beruni, historical geography, Kath, Gurganj, Khiva, Mizdakhkan, Amu Darya, Jardur, Hazorasp Canal, Khiva Canal, irrigation, urban development.

Kirish. Xorazm vohasi qadimdan sug'orma dehqonchilik, shahar madaniyati va murakkab suv xo'jaligi tizimi bilan ajralib turgan tarixiy hududdir. N. Norqulov Abu Rayhon Beruniy asarlari va o'rta asr geograf-tarixchilarining xabarlarini tahlil qilish orqali Xorazmning qadimiy va ilk o'rta asr tarixini tiklash imkoniyatini ko'rsatadi. Risolada Xorazmda dehqonchilik va sug'orish tarmoqlarining qadimiyligi alohida qayd etiladi [1].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Xorazm shaharlari tarixini daryo va kanal tarmoqlaridan ajratib o'rganish mumkin emas. Yozma manbalarda ayrim shaharlar bevosita kanal bo'yida, daryo kechuvida yoki daryoning ikki qirg'og'idagi savdo yo'llarida joylashgani qayd qilinadi. Ayrim markazlarning rivojlanishi suv tarmoqlariga bog'liq bo'lgan bo'lsa, boshqalari Amudaryo oqimining o'zgarishi yoki daryo yemirishi oqibatida vayron bo'lgan. Shu sababli shahar va irrigatsiya tizimini yagona tarixiy-geografik majmua sifatida ko'rib chiqish zarur.

Maqolaning maqsadi — N. Norqulov risolasida jamlangan Beruniy, Ibn Havqal, Muqaddasiy, Istaxriy, Balazuriy, Ibn Xurdodbeh, Yoqut, "Hudud ul-olam" muallifi va boshqa o'rta asr yozma manbalari xabarlarini bir tizimga solib, Xorazmning ayrim qadimiy shaharlari va kanallarining geografik o'rni, xo'jalik vazifasi va o'zaro bog'liqligini tahlil qilishdir. Vazifalar sifatida qadimiy poytaxtlar va yirik shaharlarning joylashuvini aniqlash, kanal tarmoqlarining funksiyasini yoritish, Amudaryo o'zanlari o'zgarishining shaharlar tarixiga ta'sirini ko'rsatish va yozma manbalardagi ma'lumotlarning tarixiy-geografik qiymatini baholash belgilandi.

MANBALAR VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolaning asosiy manbasi N. Norqulovning 1973-yilda Toshkentda "Fan" nashriyotida chop etilgan "Beruniy va Xorazm" risolasidir. Risola Abu Rayhon Beruniyning bizgacha yetib kelmagan "Xorazm tarixi" hamda saqlangan boshqa asarlaridagi ma'lumotlarni, shuningdek, o'rta asr mualliflarining Xorazmga oid xabarlarini jamlaydi [2]. Muallifning mundarijasida "Xorazm diyorining ba'zi qadimiy shahar va kanallari" alohida bo'lim sifatida ajratilgan bo'lib, ushbu maqolaning asosiy empirik materiali aynan shu bo'limdan olindi [3].

Tadqiqotda tarixiy-geografik, qiyosiy va manbashunoslik tahlili usullaridan foydalanildi. Shaharlarga oid ma'lumotlar uch mezon asosida ko'rib chiqildi: 1) geografik joylashuv va daryoga munosabat; 2) iqtisodiy-savdo va mudofaa funksiyasi; 3) suv tarmoqlariga bog'liqlik. Kanallarga oid ma'lumotlar esa ularning uzunligi, suv yetkazib bergan hududi, kema qatnovi va shaharlar bilan aloqasi bo'yicha tahlil qilindi.

Maqolada N. Norqulov risolasida keltirilgan o'rta asr manbalari mustaqil ravishda qayta tekshirilmagan. Shu bois Ibn Havqal, Muqaddasiy, Istaxriy, Yoqut va boshqa mualliflarga doir xulosalar Norqulov talqini va uning keltirgan ma'lumotlari doirasida beriladi. Bu hol manbashunoslik aniqligini saqlash uchun muhimdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Norqulovga ko'ra, Kos (Kot), Qiyot yoki Xorazm VII–X asrlarda Xorazm o'lkasining poytaxti bo'lgan. Ibn Havqal xabarida avvalgi poytaxt Darjosh vayron bo'lgach, aholi uning yaqinida yangi shahar qurib, uni xorazmcha Kos deb atagani qayd qilinadi. Shahar qal'a va qo'rg'ondan iborat bo'lib, uning o'rtasidan Jardur kanali oqib o'tgan va kanal shahar bilan bozorni kesib o'tgan. Shaharning eni va bo'yi taxminan uchdan bir farsax bo'lib, bozorlari obod va savdo-sotig'i qizg'in bo'lgan [4].

Muqaddasiy Kosni Amudaryoning sharq tomonida joylashgan shahariston sifatida tasvirlaydi. Jome masjidi bozor o'rtasida joylashgan, aholi to'q yashagan, shahar hunarmand va olimlarga boy bo'lgan. "Hudud ul-olam" muallifi esa Kosni o'g'uz-turk mulklarining darvozasi deb atab, unga Turkiston, Movarounnahr va Hazar tomondan savdogarlar kelib turishini qayd qiladi [5]. Bu xabarlar shaharning irrigatsion markaz bo'lishi bilan birga transregional savdo tuguni vazifasini ham bajarganini ko'rsatadi.

Istaxriy tavsifida Xorazm poytaxti Oksning shimolida joylashgani, mamlakatning bosh shahri xorazm tilida Kot deb atalishi va Oks daryosi uning bir qismini yemirib ketgani aytiladi. Shahar o'rtasidan oqib o'tgan Jardur kanali bozor va shahar makonini ikki qismga ajratgan [6]. Ibn Havqal davriga kelib eski shahar va qal'adan deyarli iz qolmagan. Beruniy esa shaharni Iskandar erasining 1305-yilida, ya'ni 384/995-yilda suv butunlay olib ketganini yozgan [7].

Yozma xabarlarining qiyosidan ko'rinadiki, Kotning tarixiy rivojlanishi daryo dinamikasiga bevosita bog'liq bo'lgan. Suv bir tomondan Jardur kanali orqali shahar hayotini ta'minlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan Oksning yemiruvchi oqimi eski shahar va qal'aning yo'qolishiga sabab bo'lgan. Shunday qilib, suv Xorazm shaharsozligida ham yaratuvchi, ham yemiruvchi geografik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Balazuriy Xorazm shahrini uch qismdan iborat, xandaqlar bilan o'ralgan majmua sifatida tasvirlaydi. Al-Fir uning eng mustahkam qismi bo'lgan, uchala qism orasida qamal paytida suv bilan ta'minlaydigan katta hovuz joylashgan [8]. Beruniy al-Firni shahar chekkasidagi loy va xom g'ishtdan qurilgan, biri ikkinchisining ichiga joylashgan uch qavat

qo'rg'on sifatida tasvirlaydi. Norqulov bu ma'lumotlar asosida eski shahar — Xorazm, qal'a — Fil/Fir va tashqi shahar — Kotni bir tarixiy shahar majmuasining qismlari sifatida talqin qiladi [9].

Yoqut zamonida Xorazmning poytaxti Gurganj (Jurjoniya) bo'lgan. Norqulovning keltirishicha, Yoqut Gurganjning nihoyatda obod va gullab-yashnagan o'lka markazi ekanini ta'kidlaydi. Fil Oks tomonidan yuvib ketilgach, uning aholisi Gurganjga ko'chgan va natijada Gurganjning ahamiyati yanada ortgan [10].

Ibn Rusta Jurjoniyaning Amudaryoning g'arbiy qirg'og'ida, Kotdan 24 farsax quyiyoqda joylashgan shahar sifatida ko'rsatadi. "Hudud ul-olam" muallifi Gurganjni boy shahar, turklar mulkiga kirish darvozasi va turli tomondan kelgan savdogarlar to'planadigan markaz sifatida tasvirlaydi. Shahar ichki va tashqi qismlarga bo'lingan, aholisi jangovar va o'q-yoy o'tishda mohir bo'lgan [11].

Muqaddasiy Jurjoniyaning Xorazmning Xuroson tomonidagi yirik shahri va Jayhun bo'yidagi markaz sifatida tilga oladi. Daryo shaharning bir qismini yuvib ketgan paytda yog'och va taxtalar bilan mustahkamlash ishlari bajarilgani, shundan so'ng daryo oqimi shaharni chetlab o'ta boshlagani qayd qilinadi [12]. Bu xabar shahar muhitining daryo bilan kurashish uchun muhandislik choralariga tayanganini ko'rsatadi.

Beruniy Jurjoniyaning Xorazmning daryo g'arbiy tomonidagi ikki shahridan biri deb ko'rsatib, uning geografik koordinatalarini 84°1' uzunlik va 42°17' kenglikda belgilagan [13]. Gurganj misolida ham suv yo'llari shahar iqtisodiy kuchining manbai, ayni paytda tabiiy xavf omili bo'lgan.

Norqulov Xiva (Xiva)ning qadimiy nomini Raml deb keltiradi. Risolada keyingi mahalliy tarixiy an'anaga tayangan holda Xiva qal'asining bir necha marta buzilib va qayta tiklangani, qal'aning g'arbiy tomonida buloq yoki suv manbai qazilgani haqidagi xabarlar beriladi [9]. Mazkur ma'lumotlar rivoyat xarakteriga ega bo'lsa-da, Xiva shahar makonining suv manbai bilan bog'liqligi e'tiborga loyiq.

Zamaxshar Xivaning g'arbida, bir kunlik yo'lda joylashgan va suv yetishmasligi sabab xarob bo'lgan manzil sifatida tasvirlanadi. Norqulovning manbasida 1247/1830-yilda bu tomonga kanal o'tkazilgach, hudud yana obod qilingani qayd etiladi [6]. Bu ma'lumot irrigatsiya qayta tiklanishi bilan shahar yoki manzilning qayta jonlanishi o'rtasidagi bevosita aloqani ko'rsatadi.

Gurlan qadimiy qal'a va daryo bo'yidagi shahar sifatida tilga olinadi. Risolada uning bozor joylari, saroy va bog'lari, keyingi davrdagi tabiiy ofatlar va xo'jalik hayoti haqida ma'lumotlar keltiriladi. Norqulov Beruniy asarlarida Gurlan nomi uchramasligini alohida qayd etadi [3].

Mizdahqon Muqaddasiy tomonidan atrofida 12 ming qo'rg'oni bo'lgan keng va ulkan viloyat sifatida ta'riflanadi. Ya. G'ulomovga tayangan holda Norqulov Mizdahqonning Afrig'iyalar davrida ham mavjud bo'lganini, dastlab Amudaryoning Kurder o'zanidan, keyinchalik esa Kurder kanalidan suv ichganini qayd etadi [4]. Bu hol shahar hayotining o'zan almashinuvi va kanal tizimiga moslashganini ko'rsatadi.

Darg'on Amudaryoning so'l qirg'og'ida joylashgan o'rta asr shahri bo'lib, XI asrda Xorazmning eng janubiy shahri hisoblangan. Beruniy uni Xorazmning Marv va Buxoro tomonidagi chegaralarining oxirgi nuqtasi sifatida ko'rsatib, geografik joylashuvini 86°24' uzunlik va 40°30' kenglikda belgilaydi [6].

Kurdar hozirgi Chimboy o'rnidagi shahar sifatida tasvirlanadi. Uning o'rtasidan Kegayli, ya'ni qadimgi Kurdar kanali oqib o'tgan. Norqulov keltirgan ma'lumotga ko'ra, kanalning quyilish joyidan Chimboygacha 350 sug'orish shoxobchasi chiqarilgan; ulardan 175 tasi o'ng tomonga, 125 tasi chap tomonga yo'nalgan deb ko'rsatiladi [8]. Sonlarda manba ichida nomuvofiqlik bor: $175 + 125 = 300$. Shu sababli bu raqamlar aynan manbadagi ko'rinishda qayd etilishi, keyingi tadqiqotda asl manba bilan tekshirilishi lozim.

Git Xorazmning g'arbiy chegarasidagi yirik shahar bo'lib, Muqaddasiy uni o'g'uzlar yurtiga yaqin, mustahkam devorli chegara qal'asi sifatida tavsiflaydi. Varag'deh esa Gurganjdan to'rt farsax quyiyoqda joylashgan qishloq bo'lib, Muqaddasiy davrida Amudaryo yaqinidagi band buzilib, Xalijon o'zanidan oqa boshlagani qayd etiladi [2]. Bu misollar shahar va qishloqlarning suv rejimiga qanchalik bog'liq bo'lganini ko'rsatadi.

Madiminiya Xorazm vohasining shimolidagi qo'rg'on sifatida tilga olinadi. Norqulov uni Borategindan 15 km narida, ikki kunlik yo'lda, Jayhundan to'rt farsax uzoqlikda joylashgan deb qayd qiladi [4].

Muqaddasiyning xabariga ko'ra, Jayhundan chiqarilgan kanallarning aksariy qismi Xorazm hududida bo'lgan. Norqulov risolasida Qarik kanalining uzunligi besh farsax ekani qayd etiladi. Hazorasp kanali bir kunlik yo'l davomida kengayib borgan, keyin bir farsax masofada toraygan va cho'l hamda ekin yerlarga suv bergan [7].

Qordaron kanali Hazorasp kanalidan kattaroq bo'lib, undan ikki farsax uzoqda joylashgan. Xiva kanali ham keng bo'lgan va undan kemalar qatnagan [8]. Kema qatnovining mavjudligi kanalning faqat sug'orish emas, balki ichki transport va xo'jalik aloqalarini ta'minlovchi suv yo'li sifatida ham xizmat qilganini ko'rsatadi.

Madra kanali Xiva kanalidan yarim farsax uzoqda bo'lib, undan ham kemalar qatnagan. Vadak kanali esa Madradan yarim farsax narida joylashgan. Poytaxtdan quyiyoqda Bux kanali oqib o'tgan; Norqulov keltirgan ma'lumotda bu kanalning suvlari boshqa suv yo'llari bilan qo'shib, kemalar Jurjoniya-gacha borishi aytiladi. Suvlar qo'shilgan joydan bandgacha bir kunlik yo'l bo'lgan [12].

Kardor kanali poytaxtdan to'rt farsax quyiyoqdan boshlangan. To'rt joyda kanallar bir-biriga yaqinlashib, so'ng birlashgan. Shuningdek, Jayhundan Omul, Forob va boshqa shaharlarni suv bilan ta'minlovchi kanallar ham chiqarilgan [11].

Norqulov V. V. Bartold fikriga tayangan holda arab geograflari tasvirlagan mazkur sug'orish tarmoqlari islomdan oldingi davrda, Xorazm davlati mavjud bo'lgan zamondayoq shakllanganini qayd etadi [14]. Agar bu xabar Norqulov talqinida qabul qilinsa, o'rta asr yozma manbalarida qayd etilgan irrigatsiya tizimining ildizlari ancha qadimgi davrga borib taqaladi.

Norqulov Beruniyga tayangan holda Amudaryoning tarixiy o'zanlari haqida muhim ma'lumotlarni keltiradi. Beruniy zamonida al-Fahmiy deb atalgan o'zan Aqchadaryoning quruq o'zani va Amudaryoning qadimgi deltasi sifatida ko'rsatiladi. Aqchadaryo shimolda Janidaryo bilan qo'shilgan; Janidaryo esa Sirdaryoning qadimgi irmog'i bo'lgan. Risolada Aqchadaryo miloddan avvalgi III ming yillikdan I ming yillikkacha oqib turgani va uning ikki tomonida 300 dan ortiq shahar va qishloq bunyod etilgani haqida Beruniyga tayangan xabar keltiriladi [14].

Keyinchalik daryo oqimi Mazdubast o'zaniga o'tib, Daudon, Tunadaryo va Daryoliq kabi irmoqlar tizimini tashkil qilgan. Norqulov bu o'zan uzoq davrlar katta hududning gullab-yashnashiga sabab bo'lganini, keyinchalik esa qurib qolgach, aholi Hazar dengizi qirg'oqlariga ko'chganini Beruniy xabari asosida yoritadi [12].

Sariqamish orqali Uzboy ham suv bilan ta'minlangan, VIII asrga kelib esa suv Uzboyga o'tmay qo'ygan [7]. Shunday qilib, Amudaryo o'zanlarining o'zgarishi shaharlarning joylashuvi, xo'jalik hududlari va aholi ko'chishiga bevosita ta'sir qilgan. Kotning yemirilishi, Mizdahqonning suv manbasini o'zgartirishi, Zamaxsharning suv yetishmasligi sabab xarob bo'lishi va kanal keltirilgach qayta obod qilinishi ushbu umumiy geografik qonuniyatning lokal ko'rinishlaridir.

Norqulov jamlagan yozma xabarlar Xorazmda shahar va irrigatsiya tarmog'i o'zaro bog'liq yagona tizimni tashkil etganini ko'rsatadi. Kotda Jardur kanali bozor va shaharni kesib o'tgan; Gurganj Amudaryo bo'yidagi savdo markaziga aylangan; Mizdahqon avval daryo o'zanidan, keyinchalik kanal orqali suv olgan; Kurdar shahri shu nomdagi kanal bilan bevosita bog'langan; Xiva kanalida esa kema qatnovi mavjud bo'lgan.

Mazkur ma'lumotlardan kelib chiqib, Xorazm shaharlarining tarixiy-geografik rivojlanishida suv tarmog'ining kamida to'rtta funksiyasini ajratish mumkin: birinchisi, dehqonchilik va shahar aholisini suv bilan ta'minlash; ikkinchisi, bozor va hunarmandchilik markazlarining shakllanishiga sharoit yaratish; uchinchisi, kema qatnovi orqali transport aloqalarini ta'minlash; to'rtinchisi, daryo o'zanining o'zgarishi orqali shaharlarning yemirilishi, ko'chishi yoki qayta qurilishiga sabab bo'lish.

Ayniqsa, Kot-Fil-Gurganj tarixiy ketma-ketligi bu jarayonni aniq ko'rsatadi. Daryo eski poytaxtning qismlarini yemirib borgani sari aholi va siyosiy markaz boshqa joyga ko'chgan. Bu suv tarmog'ini faqat iqtisodiy infratuzilma emas, Xorazmning siyosiy va urbanistik geografiyasini belgilovchi omil sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

N. Norqulovning "Beruniy va Xorazm" risolasida jamlangan Beruniy va o'rta asr yozma manbalari Xorazmning qadimiy shahar va kanallari tarixini o'rganish uchun muhim tarixiy-geografik material beradi. Kos (Kot), Fil, Gurganj, Xiva, Zamaxshar, Mizdahqon, Darg'on, Kurdar, Git, Varag'deh va Madiminiya kabi shahar va manzilgohlar haqidagi ma'lumotlar ularning Amudaryo va kanal tizimlariga bevosita bog'liq joylashganini ko'rsatadi. Kotning tarixiy taqdiri suv tarmog'ining ikki tomonlama ta'sirini namoyon qiladi. Jardur kanali shahar hayotini va bozorni suv bilan bog'lab turgan bo'lsa, Oks daryosining yemiruvchi oqimi eski shahar va Fil qal'asining yo'q bo'lishiga olib kelgan. Gurganj esa daryo g'arbiy qirg'og'idagi qulay joylashuvi sabab savdo va siyosiy markaz sifatida yuksalgan. Qarik, Hazorasp, Qordaron, Xiva, Madra, Vadak, Bux va Kardor kabi kanallar Xorazmning yuksak irrigatsion madaniyatini aks ettiradi. Ayrim kanallarda kemalar qatnagani suv tarmoqlarining transport vazifasini ham bajarganidan dalolat beradi. Hazorasp kanalining cho'l va ekin yerlarga suv yetkazishi, Zamaxsharning kanal chiqarilgach qayta obod qilinishi irrigatsiyaning shahar va qishloq hayotidagi hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Amudaryoning al-Fahmiy-Aqchadaryo, Mazdubast, Daudon, Tunadaryo, Daryoliq va Uzboy kabi o'zanlari haqidagi xabarlar vohaning tarixiy geografiyasi doimiy o'zgarib turganini ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar aholi joylashuvi, savdo yo'llari, dehqonchilik maydonlari va siyosiy markazlarning siljishiga ta'sir ko'rsatgan. Shunday qilib, Beruniy va o'rta asr yozma manbalari asosida Xorazmning qadimiy shaharlarini alohida emas, ularni suv bilan ta'minlagan daryo va kanal tarmoqlari bilan birgalikda o'rganish tarixiy-geografik jihatdan eng samarali yondashuv hisoblanadi. Kelgusida ushbu yozma ma'lumotlarni arxeologik topografiya, paleogidrologiya va GIS xaritalash natijalari bilan qiyoslash Xorazm vohasining urbanistik taraqqiyotini yanada aniqroq tiklash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Norqulov N. K. Beruniy va Xorazm. – Toshkent: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti, 1973. – 48 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 1968. – I tom. – B. 127, 147, 236, 282, 285–286.
3. G'ulomov Ya. G'. Xorazmning sug'orilish tarixidan. – Toshkent, 1957. – B. 19, 95, 134.
4. Толстов С. П. По древним дельтам Окса и Яксрта. – Москва, 1962. – С. 95, 223–224, 248.
5. Толстов С. П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – Москва; Ленинград, 1948. – С. 11–12, 161.
6. Бартольд В. В. Сочинения. – Москва, 1962. – Т. I. – С. 197–476.
7. Фрай Р. Н. Наследие Ирана. – Москва, 1972. – С. 65, 72, 217.
8. Захав Э. Xorazm tarixi va xronologiyasiga doir. – Vena, 1873. – B. 3, 7–8, 15.
9. Якубовский А. Ю. Городище Миздахкан // Записки коллегии востоковедов. – Ленинград, 1930. – Т. V. – С. 553.
10. Низовья Аму-Дарьи, Сарыкамыш, Узбой. История формирования. – Москва, 1960. – С. 194.
11. O'zbekiston tarixi: xrestomatiya. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi FA Fan nashriyoti, 2014. – I jild. – B. 161–162.
12. O'zbekiston tarixi: xrestomatiya. – Toshkent, 2004. – II jild. – B. 61.
13. Абулқосим Фирдавсий. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 2007.
14. Norqulov N. Beruniy va Xorazm // Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 1972. – III tom. – B. 95–96.